

SIMBOLIČKO ZNAČENJE I DOŽIVLJAJ GRADSKOG SREDIŠTA I GRADA

Slavko Dakić

Urbanistički zavod, Zagreb

Revija za sociologiju, Vol. IX, 1979 (1—2); 76—84

1. Pojam simboličke funkcije i karakteristike polazi od pretpostavke da je percepcija grada ili nekog prostora nehomogena, tj. da postoje područja i objekti koji su posebno karakteristični za određenu sredinu.

To je jezgrovito izrazio Italo C. Angle u definiciji »strukture grada« čime označava »ne samo urbanistički obrazac, urbanistički plan, već osobito raspored značenja u gradu, tj. raspored točaka i sektora koji imaju veće ili manje značenje (i značenje toga značenja...). U takvim semantičkim idejama o strukturi grada, urbanistički plan poprima svoj pravi značaj, kao sklop jakih i slabih elemenata...«¹

Tim je pretpostavkama dao eksperimentalnu potvrdu u svojim istraživanjima američki istraživač Kevin Lynch, utvrđujući »sliku« triju američkih gradova. Ona se, po njemu, pored ostalih elemenata oslanja i na tzv. »nodes« — centralne fokusne točke nekoga grada, i »landmarks« — karakteristična urbana obilježja kao što su pojedini objekti, kupole i sl.²

Na osnovi istraživanja strukture Zagreba, te uz pomoć rezultata anketa izvršenih u okviru nekoliko socioloških istraživanja, možemo pokazati očitovanje nehomogenosti središta grada, njegovu građu i to na različitim razinama — kako u pogledu fizičke strukture, tako i karakterističnih funkcija i procesa.³

Imajući u vidu tu naznačenu nehomogenost grada i njegova središta, simboličke se funkcije mogu kod identifikacije određenog prostora definirati kao posebno karakteristični elementi građe neke sredine koji se stvaraju uz pomoć spontanosti ili organiziranih mehanizama konvencionalizacije kodova percepcije.⁴

Njihova izrazitost i karakterističnost za neki grad zasniva se uglavnom na rijetkosti, neponovljivosti, specifičnosti vezanoj upravo za tu sredinu.

¹ Italo C. Angle, Obrazovanje i odgoj stručnih kadrova u zaštiti gradskih centara, zbornik referata i priloga međunarodnog simpozija »Problemi i tehnike zaštite historijskih gradskih centara«, izd. URBS, Split, 1970.

² Vidi Slika grada, Građevinska knjiga, Beograd, 1974.

³ Istraživanje je provedeno tokom izrade Provedbenog urbanističkog plana središta Zagreba. U skraćenom obliku objavljeno je u časopisu »Čovjek i prostor« 5. / 1975. (»Formalne, funkcionalne i strukturalne karakteristike zagrebačkog središta«).

⁴ Ovu razliku spontano-organizirano može se pokazati na uporedbi Gornji grad — »Zagrepečanka«, gdje je očito da je pokušaj da se od »Zagrepečanke« stvori gradski simbol, za razliku od Gornjeg grada, bio izrazito organiziran; uz pomoć imena, štampe, televizije, visine i izgleda objekta, posjeta itd.

Postoje pojedini objekti ili sadržaji koji simboliziraju milijunske gradove kao što je to slučaj s Eiffelovim tornjem u Parizu, »glavom šećera« u Rio de Janeiru itd.

2. Postoji više pokušaja sistematizacije simboličkih elemenata. U okviru istraživanja građe zagrebačkog središta oni su podijeljeni na:

- prirodne i
- artificijelne.

I jedan i drugi podijeljeni su na »makroelemente«, tj. one gdje je percepcija uglavnom neovisna o položaju promatrača — objekti se vide iz bilo kojeg položaja u gradu i »mikroelemente« gdje je percepcija vezana uz zadani, užu ili širi ambijent.

Podjela korištena 1976. godine pri izradi Srednjoročnog plana i programa izgradnje i prostornog uređenja Zagreba sadrži:

- karakteristike zemljišta, kao što su reljef zemljišta, elementi vode;
- postojeće zelenilo koje uključuje obradu tla, grupacije drveća i karakteristična pojedinačna stabla;
- položajne karakteristike područja koje se istražuje, s obzirom na karakteristične simboličke elemente Zagreba u cjelini i mogućnost njihove percepcije;
- registrirane spomenike kulture;
- oblikovno ili sadržajno sredene ambijente u obliku lokalnih žarišta;
- autonomne estetske objekte kao što su spomenička plastika, skulpture i sl;
- karakteristike postojeće izgradnje, njenu tipologiju, estetske vrijednosti, socijalno značenje i karakteristike.⁶

Slična je klasifikacija koju predlaže dr Rudi Supek kao »oblike simboličke identifikacije«:

1. lokalno-ekološki: naziv livade ili potoka, neka šuma ili stari hrast, stado, koje je tu nekad paslo, itd.
2. etnografski: stare kuće ili kolibe, stare nošnje ili zanati.
3. kulturno-historijski: neki povijesni događaj, ličnosti, ostaci iz prethistorije, stari grbovi, oznake mjesta itd.,
4. socijalno-politički: ustanove sa značajnim političkim ili socijalnim obilježjem, koje će dominirati naseljem.⁷

Kako je ta klasifikacija razmatrana u kontekstu problema socijalne integracije u urbanim sredinama, unutar nje sadržani su i neki elementi za koje inače podrazumijevamo da spadaju u problematiku tzv. »lika grada«.⁸

⁵ V. 3/

⁶ Analiza tih elemenata korištena je tom prilikom za ocjenjivanje potencijalnih simboličkih karakteristika i potencijala centraliteta budućih prostora izgradnje u Zagrebu, koji se uglavnom nalaze na gradskoj »periferiji«. Pretpostavka je pritom bila da će se područja sa stanovitim već postojećim simboličkim potencijalom ili pak potencijalom (barem najskromnijih) centralnih sadržaja lakše integrirati u grad, pa je to bio i jedan od kriterija kod izbora zona buduće izgradnje.

⁷ Problemi socijalne integracije u urbanim sredinama, koji je u okviru istoimenog skupa u organizaciji Sekcije za urbanu sociologiju Sociološkog društva Hrvatske održan 20—21. 5. 1977. u Zagrebu — materijali su šapirografirani.

⁸ U novije vrijeme određena pojmovna identifikacija s kompleksom dizajna uvodi kao ekvivalent »sljci« termin »vizualnog identiteta«, katkad s užim (grafička oprema grada i gradskih javnih službi), katkad s najširim značenjem. U upotrebi su također termini »identitet«, »fizionomija«, »lice grada« i sl.

Ovdje je potrebno uvesti određenu **distinkciju između ova dva pojma, »slike« i »lika«.**

Lynch u »Slici grada« govori o »slici okoline kao rezultatu dvosmjernog procesa između promatrača i njegove okoline«, te navodi da »moramo razmatrati ne samo grad kao stvar po sebi nego grad onakav kakvim ga vide njegovi stanovnici«, pri čemu treba stvoriti »javnu sliku«, tj. percepciju grada koja statistički konvergira zajedničkoj mentalnoj slici stanovnika jednoga grada.

O poteškoćama definiranja tih kodova korisne su napomene koje je u tezama o tzv. »postmodernoj arhitekturi« dao Charles Jencks, baratajući pojmom »semiotičkih grupa« tj. socijalnih grupacija koje slično ili čak identično reagiraju na stanoviti arhitektonski ili neki drugi vizualni kod.

Lynch, međutim, uz izvjesne iznimke ograničava »sliku« (image) i svoje analize na »vidljive, uočljive objekte«, te se komponente koje on naziva kao ključne u čovjekovoj predstavi o nekoj okolini odnose na njene fizičke, materijalne komponente.

Pojam »lika«, međutim, utoliko je širi i kompleksniji što podrazumijeva percepciju okoline u najširem smislu; osim materijalnih elemenata ovdje se podrazumijevaju i sve druge karakteristike nekog područja, socijalne, ekološke, povijesne itd.

U predodžbi neke okoline može neki povijesni događaj, dakako fizički neprisutan, biti važniji od njene fizičke stvarnosti, jednako kao što dominantan može biti doživljaja nekog mirisa ili zvuka, stvarnog pa i bivšeg.

Usprkos tome što su moguće brojne kritičke primjedbe na ograničenost Lynchova istraživačkog modela, kao uostalom, i na svako drugo istraživanje koje se ograničava na fizičke komponente okoline, on je tako postavljen i u nekoliko istraživanja u okviru kojih smo se bavili pitanjem percepcije simboličkih vrijednosti Zagreba.⁹

Razloga tomu ima više, a među njima su najvažniji da ta istraživanja idu među početna istraživanja te problematike u nas te se prirodno težilo ispitivanju jednostavnijih relacija, da su instrumenti istraživanja relativno jednostavni — anketa, intervju, te da interes urbanističkog planiranja, za koje su istraživanja obavljena, još ne seže do problematike »lika«.

3. Nekim pitanjima u anketi u istraživanju gradskog središta Zagreba iz 1978. godine željelo se upoznati predodžbe građana jednim dijelom o njihovu općenitom doživljaju Zagreba, a drugim se htjelo određenije pronaći uporišta simboličke valorizacije.

Građane se najprije pitalo, čini li im se mijenja li se izgled Zagreba, da li na bolje ilina gore, ako se mijenja, koji faktori najviše doprinose njihovu zadovoljstvu zbog tih promjena (ili obratno — njihovu nezadovoljstvu zbog stagnacije); utječu li na promjenu doživljaja Zagreba promjene dana i noći i godišnjih doba i radno vrijeme? Nadalje, koji bi, ako netko

⁹ M. Prelog i suradnici, Funkcije gradskog centra i podcentara u zagrebačkom gradskom prostoru, Centar za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu i Centar za povijesne znanosti — Odjel za povijest umjetnosti, Zagreb, 1978. (sama anketa je međutim sprovedena još 1971.)

— Sociološka studija Gornjeg grada i Kaptola, Centar za povijesne znanosti — Odjel za povijest umjetnosti, Zagreb, 1979. g.

smatra da uopće postoje, bili karakteristični predjeli grada Zagreba i zašto, koje su to ulice, trgovi i naposljetku same zgrade? Koji su pak, razlozi zašto netko smatra neki dio Zagreba osobito karakterističnim? Parametri koji su uzeti u obzir u kasnijoj interpretaciji bili su: dob građana, školska sprema, zanimanje, teritorijalna vezanost za radno mjesto, dužina stanovanja u Zagrebu i način prometnog kretanja (tj. kreće li se ispitanik gradom osobnim automobilom ili ne).

U analizi svake pojedinačne skupine determinantnog parametra došlo se do slijedećih zaključaka:

Premda preko 70% ispitanika smatra da se izgled grada mijenja najbolje, uočljivo je da su najmanje kritični najstariji stanovnici. Uzmemo li parametar školske spreme najkritičniji su, međutim, stanovnici s najvišom stručnom spremom. U odnosu na zanimanja, promjenom ukupnog izgleda Zagreba najzadovoljniji su radnici, a najnezadovoljniji studenti. Kritični su, odnosno relativno nezadovoljni stanovnici koji u Zagrebu stanuju najdulje.

Bez većih razlika navedenim parametrima, ispitanici kao osobite razloge nezadovoljstva ističu slabi intenzitet stanogradnje (tj. rješavanje stambenih prilika) i prometnu problematiku. Nasuprot tomu, gotovo su irelevantni u valorizaciji zadovoljstava ili nezadovoljstava: mir, zelenilo, nezagađen zrak.

Gotovo da malo što utječe na promjenu doživljaja Zagreba (promjena dana i noći uopće ne utječe, npr.), a ako nešto utječe, to je donekle samo smjena godišnjih doba, i to uglavnom kod ispitanika s najvišom stručnom spremom. Po zanimanjima to su: umirovljenici i domaćice, dok se kod obrtnika kao faktor utjecaja na promjenu doživljaja javlja donekle i radno vrijeme.

Kao najkarakterističnije predjele za Zagreb između šire ponuđenog izbora ispitanici su naveli po prioritetu: **Gornji grad, Zrinjevac i Kaptol**. Međutim, u starijem dijelu centra, tj. u današnjem gradskom centru kao sasvim nekarakteristične ispitanici smatraju (uz manje razlike po navedenim parametrima ukrštanja odgovora) Ul. 8. maja, Frankopansku, Palmotićevu, Mažuranićev trg. Od užih lokacija, s jedne strane, preferiraju se s apsolutnom većinom **Trg Republika i Ilica**, a zatim od ulica: **Radićeva i stara Vlaška, Ulica Moše Pijade i Trg Bratstva i jedinstva (Cvjetni trg)**.

Veoma slabo prolaze **Trg žrtava fašizma, Trg Jože Vlahovića, Ulica socijalističke revolucije, Britanski i Kvaternikov trg te Maksimirska ulica**.

Premda se vrlo nisko vrednuje npr. Ulica proleterskih brigada, a i predjeli Južnoga Zagreba, ipak se oni nešto više plasiraju nego npr. Ulica socijalističke revolucije, Frankopanska ili Britanski trg. U valorizaciji novih predjela Zaprude se ističe ponajviše.

U valorizaciji pojedinih objekata zatičemo kod diversifikacije po dobi prioritet: **HNK, Katedrala, Neboder na Trgu Republike, Na-Ma u Ilici, Rektorat, Markova crkva, Hotel Dubrovnik, Sveučilišna knjižnica** (sve unutar ponuđenog izbora). Takav redoslijed ostaje i kod diversifikacije po spremi, a uz nešto manje razlike i kod drugih parametara.

Zanimljivo je zamijetiti da se predjeli, odnosno objekti s izrazito niskim rangom relativno bolje vrednuju kod vozača automobila (npr. Trg žr-

tava fašizma, Kvaternikov i Britanski trg). Uočljivo je, također, da noviji došljaci vrednuju veći repertoar predjela iz zgrada nego stanovnici koji su u Zagrebu duže (npr. Sljeme, Siget, Šalatu, Tuškanac).

Poučan je odnos u rangiranju između objekata, kao Na-Me ili Nebodera, i takvih kao što je Katedrala. Neboder i Katedrala po gotovo svim parametrima jednako su vrijedni u prosječnoj predodžbi. Za umirovljenike Neboder je u predodžbi čak i vrijedniji kao simbol. Sveučilišna je knjižnica objekt vrednovanja samo za one koji imaju ili su imali neku relaciju prema njoj (akademski obrazovani), dok je drugima posve irelevantna.

Kao razlozi zašto se neki dijelovi Zagreba smatraju naročito karakterističnim navode se u prosjeku: starine, specifična arhitektura, koja simbolizira Zagreb, ambijentalni ugođaj, dok su posve obezvrijeđeni faktori kao: mir, zelenilo, dobar zrak.

Navedeno se reflektira i u shvaćanju prostornog opsega gradskog centra. U skupini po dobi, 60% smatra centar samo dio uokrug Trga Republike, dok je svega 25% spremno južnom granicom centra smatrati Ulicu proleterskih brigada. Obrtnici i službenici te vozači dopuštaju nešto šire granice centra, dok su domaćice i umirovljenici za najuže.

Općenito, na osnovi iznesenog te dopunskih podataka, što ih ovdje nismo u mogućnosti navoditi, može se konstatirati kao indikativno:

— Jaka podudarnost odgovara s redoslijedom ponuđenih alternativnih ili za rangiranje predviđenih odgovora u upitniku upućuje na sugestivnu podložnost ispitivanju, a to bi se dalo dovesti u vezu i s velikim brojem apstiniranih. Međutim, procentualni odnosi i međusobni odnosi u rangiranju ne dovode ipak u sumnju čvrstoću iznešenih stavova.

— Vrednovanje predjela, trgova, ulica i zgrada u Zagrebu pokazuje totalni raskorak između urbanističkih fikcija i stvarnog stanja (npr. obezvređivanje Ulice proleterskih brigada bez obzira i na to što se tamo nalazi Skupština i Koncertna dvorana ili, na drugoj strani, totalna odsutnost predodžbe o tzv. zelenoj »Lenucijevoj potkovi«, poteza zelenih trgova u Donjem gradu, koja je tako često predmet diskusije među arhitektima i urbanistima).

— Stvaranje i priznavanje simboličke vrijednosti izrazito je vezano za mogućnost neke operativne participacije, kupovanje, vožnja, kontakti, itd. (zbog čega je izrazito visoka vrijednost okupljališta oko Nebodera ili Na-Me).

— U odgovorima se može osjetiti visoki stupanj hotimične ili nehotimične manipulacije javnih medija, koji su neobjektivnim futurološkim optimizmom i stvaranjem klišeja pridonijeli stvaranju predodžbenih stereotipa (veliki broj odgovora o zadovoljstvu promjenom izgleda Zagreba, ali bez navođenja stvarnih razloga, isticanje starina, Gornjeg grada, itd.).

— Simboličke vrijednosti, bez obzira na stanovitu defektnost njihove distribucije na nosioca, izvanredno kotiraju u odnosu na funkcionalne, čak do defektnih razmjera (npr. ne spominju se ekološke vrijednosti).

4. U istraživanju simboličkog značenja Gornjeg grada i Kaptola u cjelini urbanog prostora Zagreba iz 1979. godine pošlo se od nekoliko općentijih kao i empirijski utvrđenih konstatacija.

U ovom su prostoru koncentrirane, naime, brojne »makrofunkcije« čije značenje je šire od prostornih dimenzija Zagreba. U prostoru Gornjeg grada riječ je prvenstveno o političkim i upravnim — Sabor SRH, republička uprava, kulturnim — Povijesni muzej Hrvatske, Galerija Meštrović, Galerije suvremene umjetnosti itd. i drugim funkcijama. Na Kaptolu riječ je prvenstveno o crkvenim funkcijama koje svoj fizički izraz imaju u kulturno-povijesnom značajnom objektu Katedrale.

Zanimljivo je već ovdje zapaziti i stanovite inverzije funkcija ovih prostora kroz povijest. Tako prostor Kaptola postepeno poprima uz reprezentativne i brojne svakodnevne »pučke« funkcije koje se danas najbolje odražavaju kroz prostor i funkciju tržnice Dolac, život ovog i okolnih prostora.

Prostor Gornjeg grada poprima naprotiv sve izrazitije reprezentativne funkcije a izrazito je jaka dugogodišnja »linija« da se u tom obliku izvrši i »revitalizacija« ovog prostora — interpoliranjem bilo objekata i sadržaja kulture i drugih namjena, bilo **reprezentativnih** poslovnih i uredskih sadržaja.

Kao ostaci »pučkih« svečanosti povremeno se, uglavnom na otvorenim prostorima, interpoliraju različiti sadržaji i priredbe: Sajam cvijeća, Smotra folklor, Akvarij i sl.

Prostor između ove dvije cjeline, a posebno prostor Tkalčičeve ulice postepeno je dobio »sliku« izrazitog zagrebačkog sluma, što dolazi do izražaja i u kolokvijalnom govoru.

— Stanoviti kontinuitet istraživanja simboličkih prostora za grad Zagreb potvrđuje izrazito visoko, u pravilu prvo mjesto koje posebno ima prostor Gornjeg grada.

Tako su u prethodno spomenutom istraživanju doživljaja gradskog središta kao najkarakterističnije predjele za Zagreb između šire danog izbora ispitanici naveli (redoslijedom) Gornji grad, Zrinjevac i Kaptol. U pokušajima stanovite diferencijacije ambijenata, ulica i zgrada, na području Gornjeg grada i Kaptola izdvojena je jedino Radićeva ulica, Katedrala i Markova crkva, a u kontaktnom području stara Vlaška ulica, Ilica, Ul. Moše Pijade, Neboder u Ilici, hotel Dubrovnik i Na-Ma.

Može se zaključiti da se prostori Gornjeg grada i Kaptola doživljavaju uglavnom kao cjeloviti prostori bez izrazitije diferencijacije na pojedine potcjeline, što se posebno odnosi na područje Gornjeg grada.

Kao i u tom istraživanju, i ispitivanja provedena za potrebe ove studije 1979. godine potvrđuju stav ispitanika o osnovnom motivu, razlogu zašto im se ovaj prostor sviđa ili ga posjećuju.

Riječ je o »ambijentu, štimungu« odnosno »starinama i kulturno-povijesnim znamenitostima« i sl.

— Važno je konstatirati da se simbolička predodžba o tim prostorima formirala i formira i u negativnom obliku, tj. kao o prostorima s nizom izrazito negativnih osobina.

Razlozi ovakvoj predodžbi donekle su evoluirali: dok je kao razlog u anketi iz 1971. godine uglavnom navedena zapuštenost prostora — neuređenost fasada i sadržajna neopremljenost — nedostatak tipičnih restorana,

sada na prvo mjesto dolazi primjedba o »prevelikom broju automobila, prevelikoj buci i guživi« te »zapuštenost, nečistoća, nebriga i neuređenost« (stavovi ispitivanih prolaznika). Stanovnici tih područja kao osnovne nedostatke života spominju neodgovarajuće uvjete stanovanja, nedovoljno razvijeni društveni standard, te neugodnosti od prometa vozila.

— Kakve se reperkusije na simboličko značenje Gornjeg grada i Kaptola mogu očekivati usvoje li se prijedlozi stanovnika koji su dani u okviru ispitivanja?

Stanovnici područja predlažu: zadržavanje plinske rasvjete na tom području, poboljšanje uvjeta stanovanja u užem i širem smislu (opremanjem komunalijama, sadržajima trgovine, društvenog standarda i sl.) i zadržavanje i uređenje kulturno-povijesnih spomenika.

Intervjuirani prolaznici predlažu isključenje prometa s ovog područja, uvođenje novih društvenih — kino, kazalište, disco, omladinski klubovi i drugih sadržaja kao što su ugostiteljski i razni trgovački, te muzeji, ateljei, galerije i izložbe.

Može se zapaziti izrazitija orijentacija stanovnika poboljšanju uvjeta u kojem žive, dok posjetioci teže kompleksnijoj strukturi sadržaja. Očito je da prijedlozi idu linijom osnovnih zamisli o načinu uređenja i revitalizacije ovih područja tj. da se s jedne strane poboljšaju uvjeti života stanovnika, a s druge strane da se održi i unaprijedi funkcija ove, najstarije povijesne jezgre u okviru grada Zagreba.

U okviru ovih »umjerenih« prijedloga stanovnika i posjetilaca, koji, također, imaju za cilj uređenje ovog prostora i dovođenje njegovog standarda na odgovarajuću razinu standarda urbanog života, simbolička funkcija Gornjeg grada i Kaptola mogla bi biti unaprijeđena na jedan krajnje humani način.

To ne podrazumijeva gomilanje reprezentativnih objekata i sadržaja različitog tipa koji u osnovi reprezentiraju različite oblike moći — države, biznisa i sl. — već očuvanje, zaštitu i unapređenje prostora Gornjeg grada kao prostora svakodnevnog života kako stanovnika tako i posjetilaca.¹⁰

5. Istraživanja tzv. »fizionomije Zagreba« obavljena su i za potrebe srednjoročnih planova razvoja grada.

Elementi fizionomije grada za tekuće srednjoročno razdoblje izdvojeni su na temelju poznavanja grada i nekih parcijalnih istraživačkih i studijskih podataka.

Utvrđeno je da postoje relativno brojni, iako u prostoru grada neveliki prostori, objekti i ambijenti koji su karakteristični za grad u cjelini, kao i da njihova stanje nalaže intervencije kako bi se ambijenti zaštitili i unaprijedili. Njihova je vrijednost, naime, posebno u tome što predstavljaju osnovicu urbanog zajedništva u gradu, tj. osnovicu identifikacije stanovnika s gradom.

¹⁰ Taj u osnovi »realan« i »običan« izbor krije u sebi ispravnu valorizaciju i viđenje uloge ovih vrijednih gradskih prostora u okviru naših vrijednosnih normativnih društvenih usmjerenja, koja imaju za cilj humanizaciju i poboljšanje uvjeta života. Kompleksnost ostvarenja tog izbora doći će do izražaja kako u prilici planskog proporcioniranja pojedinih sadržaja, tako i u načinu i dinamici vođenja procesa uređenja ovih gradskih prostora.

U planu za slijedeće srednjoročno razdoblje istraženi su osnovni elementi urbane fizionomije Zagreba i glavni gradski problemi što su ih primijetili stanovnici grada. Istraživanje je u konzultaciji s Urbanističkim zavodom proveo Institut za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu, ispiti vanjem stavova 600 stanovnika u svim gradskim općinama.

Može se primijetiti da istraživanje pokazuje da građani problemima gradskog značenja smatraju i neke »obične« gradске funkcije — kao što su stanovanje s pripadnim objektima opskrbe, dječjih ustanova i škola, zdravstva i dr, a s druge strane i naoko sitna svakodnevna pitanja kvalitete života u gradu kao što su čišćenje grada, zagađenost, regulacija prometa, posebno javnog, manjak zelenih površina i nedostaci u opremi prostora. Stoga bi usporedo s investiranjem u gradnju novih objekata trebalo preciznije odrediti i ciljeve i sredstva potrebna za unapređivanje kvalitete gradskog života i u tom pogledu, te predvidjeti i daljnja poboljšanja u regulaciji prometa, čišćenja grada, opremanju prostora a posebno javnih, (rasvjetom, klupama i sl.), te posvetiti pažnju i manjim slobodnim površinama za uređivanje i sadnju zelenila.

Najzapuštenijim dijelovima grada smatraju se dijelovi povijesne jezgre Zagreba: Gornji grad, uži centar, Vlaška, Kaptol, Tkalčićeva, te Maksimir, Sljeme, Dubrava, Trnje, Šalata, itd. Bolje održavanje zahtijeva se kod Gornjega grada i gradskih parkova.

Najkritičnijim područjem u pogledu uvjeta života, kao i najneprijatnijim gradskim područjem smatra se Dubrava, a najprijatnijim pak Gornji grad i centar grada te slobodni zeleni prostori: Maksimir, Sljeme, Tuškanac, Cmrok i Zrinjevac.

Jednako tako, najkarakterističnijim gradskim prostorima smatraju se Gornji grad, HNK, Katedrala, Zrinjevac, Trg Republike, Kaptol, Koncertna dvorana, Maksimir i Zagrebački velesajam.

Stanovnici Centra u svojoj općini najkarakterističnijim prostorom smatraju Tuškanac, Zrinjevac, Zelengaj i Gornji grad; na Črnomercu Trg Francuske Republike, Trg siječanjskih žrtava i park Jelenovac; Trešnjevčani, Dom sportova i dvoranu »Trešnjevka«; stanovnici Susedgrada stari Susedgrad; Trnjani Cvjetno naselje; stanovnici Pešćenice Savu i Borongaj, Medveščaka Šalatu i Ribnjak; Maksimira park Maksimir i Dotršćinu; Dubrave Pionirski grad; Novog Zagreba Velesajam; Velike Gorice jezero Čiče i Zaprešića središnji i sjeverni dio Zaprešića. Ti podaci ukazuju na to da stanovnici grada izuzetno visoko vrednuju zelene slobodne prostore.

Na temelju svih spomenutih elemenata istraživanja i drugih provjera, predloženi su odgovarajući zahvati gradskog značenja koji treba da unaprijede kvalitetu života u gradu kao cjelini, kao i u pojedinim dijelovima grada.

6. Unatoč obimnoj gradnji novih objekata i područja, te transformacijama naslijeđenih objekata i urbanih sklopova, za Zagreb su još uvijek simbolički objekti i područja oni koji su naslijeđeni, i to pretežno u području Gornjega i donjega grada.

Pored rezultata istraživanja o kojima je bilo riječi postoji za to još nekoliko indikatora.

Uz analize učinjene prigodom izrade Srednjoročnog programa izgradnje i prostornog uređenja Zagreba za razdoblje 1976—1980,¹¹ zanimljivi su rezultati jedne ankete Turističkog saveza Zagreba iz 1973. godine.¹²

Tom anketom o »turističkom pojmu Zagreba« pokazalo se da su motivi turističke posjete Zagrebu »kulturne znamenitosti«, »Gornji grad i Kapitol«, »Maksimir«, »Sljeme«, »Zagrebački velesajam«, »Katedrala«, »parkovi i zelenilo«, »Kazalište«, itd.

Jednim je pitanjem ispitivan također »lik Zagreba«: »Kad čujete riječ Zagreb na što pomislite?« Odgovori se ovdje odnose kako na pojedine objekte i područja grada, tako i na neke karakteristične sadržaje i procese:

- glavni grad SR Hrvatske
- najljepši naš grad
- kulturno središte
- nekoć bijeli Zagreb
- Zagrebački velesajam
- hrvatsku povijest
- Maksimir
- Gornji grad
- mladost
- grad mode.

Ti odgovori indikativni su kako za neke postojeće vrijednosti, neke propuštene, ali i potencijalne koje bi se moglo usmjeriti razvijati u sklopu nastojanja oko definicije i razvoja »lika Zagreba«.¹³

7. Pitanja razvoja grada ne mogu biti »stvar« stručnjaka ni upravnih i političkih timova.

Jednako kao što učestvuje u formiranju simboličke slike o jednom gradu, gradski stanovnik mora više učestvovati u stvaranju same te slike, tj. kada se odlučuje o uređenju izgradnji i korištenju prostora, imali oni ili ne simboličke pretpostavke.¹⁴

Prisvajanje grada i okoline i na toj razini potvrdilo bi mogućnost kompleksne prakse samoupravljanja u prostoru, tj. one prakse koja se ne bi sastojala samo u odlučivanju o izgradnji već u odlučivanju o svim oblicima korištenja prostora i življenja u suvremenoj okolini.

¹¹ Vidi publikacije Urbanističkog zavoda grada Zagreba te rezime objavljen u časopisu »Čovjek i prostor«, br. 12/76.

¹² Šapirografirani materijal, TSZ, lipanj 1973. Iz SR Hrvatske anketirano je stotinjak osoba.

¹³ Zanimljiv metodološki i empirijski materijal o ovoj temi, koji obrađuje niz njemačkih gradova, jest knjiga Romana Antonoffa: *Wie man seine Stadt verkauft*, VDI-Verlag, Düsseldorf 1971.

¹⁴ Karakterističan je manji primjer odlučivanja o izgradnji i izgledu tzv. »Šaregradskog mosta«, inače izrazito potencijalnog simboličkog objekta za grad u cjelini. Stanovnicima je u najnovije vrijeme prepušteno da tom objektu dadu ime.